

СОЦІОЛОГІЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 331.556 (477.87)

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ЗАКАРПАТЦІВ: НАПРЯМКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН

Н. І. Ігнатоля

*Ужгородський національний університет,
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, Україна, 88018,
ignatola23@gmail.com*

У статті розкрито тенденції і напрямки переміщень трудових мігрантів Закарпатської області. Здійснено короткий екскурс в історію розвитку заробітчанства на цій території. Акцентовано увагу на соціально-демографічних характеристиках трудових мігрантів і основних потребах та проблемах цієї соціальної категорії населення.

Ключові слова: трудова міграція, заробітчанство, соціальні потреби, тіньова економіка.

Процес міграції безпосередньо пов'язаний з економічними перебудовами в будь-якій країні. Саме структурна перебудова економіки, конверсія оборонного комплексу, банкрутство та ліквідація низки підприємств промисловості, зупинка виробництва та інші проблеми нашої держави призвели до суттєвого скорочення та вивільнення робочої сили. Водночас дефіцит державного та регіональних бюджетів і незначна частка іноземних інвестицій не дає змоги за короткий проміжок часу перепідготувати та перерозподілити великі обсяги вітчизняної робочої сили. Усе це стало передумовою появи значної кількості вільної робочої маси, а держава не в змозі забезпечити її необхідними робочими місцями.

Трудова вимушена міграція як складне соціальне явище сприяє обміну трудовими навичками, досвідом і знаннями, сприяє розвитку особистості, впливає на сімейний склад, статево-вікову і професійно-кваліфікаційну структури суспільства, веде до оновлення кадрів, безпосередньо пов'язана із соціальною, галузевою та професійною мобільністю населення [1].

Закарпатська область через близьке прикордонне розміщення до країн зі стабільною економікою стала однією з перших з-поміж інших регіонів за кількістю трудових мігрантів. Згідно з результатами офіційного моніторингу, 125–250 тис. мешканців працюють за кордоном.

Але при цьому треба мати на увазі, що чимала сума заробітчанських грошей,

вочевидь, впливається у “тіньовий” обіг, що загострює наявні соціальні диспропорції, коли передусім страждають ті, хто отримує фіксовані, зокрема, бюджетні доходи. Тут варто згадати і про порівняно нову тенденцію, спричинену надходженням закордонних заробітків – зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку. Особливо відчутним її вплив останнім часом виявився на ринку житла. Зокрема, протягом останніх трьох років помешкання в Ужгороді подорожчали приблизно в 2,5 раза.

Дослідження теоретичних та практичних складових трудових міграцій, удосконалення різного роду важелів управління ними знайшли втілення та набули розвитку в науковій літературі з позицій різноманітних теорій і концепцій: просторової самоорганізації населення (І. Прибиткова), теорії соціального капіталу (Г. Беккер, Т. Шульц, Дж. Мінцер, Л. С’ястад), концепції міграційних мереж (Ф. Хьюго, Е. Тайлор, Д. Массей), трьох стадій міграційного процесу (Л. Рибаківський), теорії глобального міста (І. Валерстайн) та ін.

Низка робіт висвітлюють ті чи інші аспекти розглянутої теми. Аналізу понять “міграція”, “трудова міграція” присвячено роботи О. Малиновської, М. Романюка, С. Чеховича, О. Хомри та ін. Соціально-економічний аналіз трудових міграцій розглядається у роботах таких дослідників, як М. Денисенко, П. Дорінгер, В. Євтух, Ж. Зайончковська, В. Іонцев, Е. Лібанова, В. Ніколаєвський, В. Переведенцев, О. Позняк, С. Сассен, О. Старк, М. Тодаро, М. Шульга тощо. Вивченню трудових міграцій з позиції державного управління цими процесами присвячено роботи Т. Ачакосо, О. Малиновської, С. Чеховича. Дослідженням міграцій у регіональному розрізі займаються В. Овод, М. Романюк. Вплив міграцій на демографічний розвиток розглядається у роботах О. Позняка, Д. Едієва. Мотиваційним чинникам трудової міграції присвячено наукові розробки О. Шиманської, М. Шульги.

Метою статті є дослідити напрямки і тенденції змін трудових переміщень закарпатців.

Найбільш поширеними термінами, що висвітлюють поняття міграції, є міграція, еміграція та імміграція. У перекладі з латинської “*migratio*” означає переміщення, переселення. У вузькому значенні – міграція населення є кінцевим результатом територіального переміщення, який закінчується зміною постійного місця проживання, це в прямому розумінні означає “переселення”. Міграція населення в широкому розумінні – це будь-яке територіальне переміщення, яке здійснюється між різними населеними пунктами одної або декількох адміністративно-територіальних одиниць, незалежно від тривалості, регулярності і цільового напрямку. Еміграція робочої сили – це переміщення громадян із однієї держави в іншу з метою працевлаштування; імміграція робочої сили – в’їзд у державу громадян інших країн з метою працевлаштування згідно з діючими міжнародними угодами [2].

До зовнішніх трудових мігрантів віднесені громадяни України працездатного віку, які займалися оплачуваною економічною діяльністю на території інших країн постійно, сезонно або тимчасово (у тім числі ті, які працювали без офіційного статусу). До них не відносять прикордонних маятникових трудових мігрантів, а також осіб, які виїхали на постійне місце проживання. У закарпатців можна виділити особливий соціальний статус – “стихийних рекреантів”, які приїжджають із заробітків, щоб відпочити вдома.

Теорія міграції є необхідним елементом пізнання самої проблеми трудової міграції, вивчення її є необхідним підґрунтям для вирішення проблеми на практиці. Тому необхідне висвітлення загального поняття трудової міграції.

Масштаби еміграції, її особливості і напрямки рухів зумовлені конкретними соціально-економічними, політичними, ідеологічними і релігійними причинами. Масова міграція Закарпатців в Америку, Канаду, Аргентину, Бразилію, Австралію, країни Європи змінила економічну і політичну географію і там, і тут, незалежно від того, усвідомлювався цей факт чи ні. Наша еміграція викликана (спокоєвічно, а деякі її складові і зараз) не одним чинником, а низкою причин – війнами, голодом, розчаруванням, переслідуванням влади, стихійними лихами, міжнародними, міжетнічними конфліктами, що змусили людей йти з рідних місць, кидати нажите і шукати пристановища в чужих краях. Для того, щоб зрозуміти процес міграції, необхідно визначити основні етапи вимушеної трудової еміграції із Закарпаття.

1. Перша хвиля еміграції закарпатських трудових мігрантів (заробітчани) почалася в 1870 р. Саме тоді кілька десятків русинів з Підкарпатської Русі виїхали на заробітки на вугільні шахти штату Пенсильванія в США. У 1899–1913 р. з Підкарпатської Русі виїхало приблизно 120 тис. осіб. Бідність і неграмотність дозволяли їм працевлаштовуватися тільки на важку роботу. Навіть у 1905 році в США 63% всіх українських іммігрантів були неписьменними.

2. Друга хвиля охоплює міжвоєнний період. Починаючи з 20-х років ХХ століття виїзд відновився й існував з тією або іншою інтенсивністю до початку Другої світової війни. У 1939 році більше 8 тисяч закарпатських сезонних робітників працювало в поміщицьких господарствах в Угорщині. Восени 1942 р. тільки з Мараморощини влада завербувала в центральні області Угорщини більше 14 тис. осіб. Не зменшився виїзд і в США.

3. Третя хвиля еміграції почалася з кінця Другої світової війни і продовжувалася аж до 1985 року. То були сезонні виїзди на роботу в Росію, Казахстан, інші республіки СРСР. Велику кількість закарпатців було відправлено за орнабором у Донбас, у шахти. Виїзд в інші країни світу був зупинений досить могутнім бар'єром – кордонами СРСР. Цікавим фактом є те, що на заробітки почали виїжджати і жінки, а в деяких випадках і молодь до 16 років. На відміну від перших хвиль, відносно мала кількість мігрантів залишилася постійно проживати в місцях заробітків. Це дозволило значній кількості закарпатців, особливо з бідних гірських сіл і районів, значно поліпшити свій добробут. Про це свідчать будівлі кінця 60-х – початку 70-х років у селах Рахівського, Тячівського, Іршавського, Свалявського й інших районів.

4. Четверта хвиля почалася з кінця 1980-х і триває до наших днів. У цей період Україна на шляху формування правової бази для єдиного економічного простору – ринку робочої сили – зробила тільки перші несміливі кроки. Виїжджають по-різному: хто за приватними запрошеннями без права на працевлаштування, хто за туристичними візами, але працевлаштовуються за кордоном здебільшого нелегально.

Виїзди Закарпатців за кордон швидко стали звичним і розповсюдженим явищем. Наші співвітчизники працюють у Сполучених Штатах, Великобританії, Німеччині, Франції, Ізраїлі, Туреччині, Греції, на Кіпрі та у багатьох інших країнах.

Чималу роль у міграції закарпатців відіграли і продовжують відігравати два останніх катастрофічних паводки, що змусили велику кількість людей виїхати з рідних місць. Загалом, трудова міграція останнє сторіччя підтримує реальну (сімейну) економіку майже половини населення нашого краю.

Розглядаючи проблеми вимушеної трудової міграції громадян України за кордон, треба з'ясувати – які ж саме наслідки має ця проблема для України, а зокрема для Закарпаття? Серед позитивних результатів трудової міграції можна назвати: послаблення тиску безробіття на національному ринку праці, зниження соціальної напруги у суспільстві; надання можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, ознайомитись зі світовим досвідом, покращити матеріальне становище як самих мігрантів, так і членів їхніх родин; інвестування коштів в економіку через створення спільних підприємств з іноземними засновниками [4].

Водночас вплив міграційних поїздок на розвиток трудового потенціалу та економіки не можна вважати однозначно позитивним. Серед негативних наслідків вимушеної трудової міграції для України назвемо такі: втрата найконкурентноздатнішої частини власних трудових ресурсів; уповільнення темпів розвитку науково-технічного прогресу внаслідок численної інтелектуальної міграції українських учених за кордон; поширення випадків зловживань та ошукувань громадян приватними агентствами з працевлаштування; використання наших громадян за кордоном на низько кваліфікованих, важких роботах із шкідливими умовами праці, наявність випадків їхньої дискримінації та експлуатації з боку місцевих роботодавців; тривала відірваність трудових емігрантів від родин, існування можливостей потрапити у воєнні конфлікти і навіть загинути; підвищення злочинності та соціальної напруги у суспільстві через міжнародні конфлікти.

Статистичні органи Закарпаття ще недостатньо висвітлюють міграційні процеси у статистичній інформації. Зокрема, у статті щорічника “Закарпаття’2010” взагалі відсутня інформація про міграцію населення, хоча у статистичному щорічнику за 2009 р. така інформація частково є. Оскільки у статистичних щорічниках Закарпаття включно до 2010 р. відсутня інформація про міграцію населення за статтю та за віковими групами, такі дані сформовані за статистичною інформацією Державного комітету статистики України (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл мігрантів за статтю та віком у Закарпатській області

Вікові групи	Кількість прибулих		Кількість вибулих		Сальдо міграції	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Усього	5628	4082	7004	4958	-1376	-876
в тому числі у віці, років						
0–4	381	210	407	302	-26	-92
5–9	235	161	303	223	-68	-62
10–14	143	141	184	181	-41	-40
15–19	997	533	1477	905	-480	-372

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
20–24	1034	807	1021	827	13	-20
25–29	863	668	1039	704	-176	-36
30–34	524	413	688	456	-164	-43
35–39	362	255	481	299	-119	-44
40–44	235	184	331	220	-96	-36
45–49	215	184	284	202	-69	-18
50–54	160	144	198	167	-38	-23
55–59	166	113	208	143	-42	-30
60–64	98	80	145	91	-47	-11
65–69	84	62	105	76	-21	-10
70–74	61	42	61	58	-	-16
75–79	41	41	40	56	1	-15
80 і старші	29	40	32	48	-3	-8
із загальної кількості у віці:						
молодшому за працездатний	797	535	958	747	-161	-212
працездатному	4518	3165	5663	3739	-1145	-574
старшому за працездатний	313	382	383	472	-70	-90
додатково: у віці 15–70 років	4738	3447	5977	4090	-1239	-643
<i>% до всіх мігрантів</i>						
працездатного віку	80,3	77,5	80,8	75,4	83,2	65,5
у віці 15–70 років	84,2	84,4	85,6	82,5	90,0	73,4

Дослідження, які згруповані у табл. 1 стосовно розподілу мігрантів за статтю та віком у 2010 р., на нашу думку, в регіоні проведені вперше, і вони свідчать про те, що:

- загалом переважає міграція чоловіків порівняно із жінками. Так, в аналізованому році сальдо міграції за рахунок чоловіків становило – 1376 осіб, а за рахунок жінок – 876;
- найбільша частка зменшення населення за рахунок міжрегіональної та міждержавної міграції припадає на населення, старше за працездатний вік, а також у віці 15–70 років (за методологією МОП, розрахунки за якою проведено автором). Зокрема, у працездатному віці з регіону вибуло 80,8% чоловіків, а жінок – 75,4% у відношенні до кількості всіх вибулих, а у віці 15–70 років відповідно, – 85,6 та 82,5%;
- масштаби міграції населення у віці, молодшому за працездатний, незначні і ще менші порівняно з населенням, старшим за працездатний вік. Отже, Закарпатська область і за рахунок від’ємного сальдо міграцій втрачає трудові ресурси та частково трудовий потенціал, які поповнюють такою категорією населення інших регіонів України та країни зарубіжжя.

Науковий інтерес представляють дослідження основних напрямів міграції населення в розрізі районів і міст регіону, в тому числі і за природно-економічними зонами. Показники свідчать про такі негативні тенденції двох зазначених міграційних процесів у регіоні [4]:

- загалом відбувається звужене відтворення населення за рахунок цих напрямів міграції. Так, в аналізованому році сальдо міграції становило -2333 особи. Така сама тенденція характерна для всіх природно-економічних зон, і особливо значне зменшення населення відбулося у передгірній (сальдо міграції – 1327) та в гірській (-968 осіб);
- найбільша частка негативного сальдо міграції припадає на міжрегіональну міграцію (-1528 осіб або 65,5% до всіх напрямів міграції). У розрізі природно-економічних зон дещо протилежні тенденції. Так, у низинній природно-економічній зоні переважає міждержавна міграція порівняно з міжрегіональною, а у передгірній та гірській, навпаки, – міжрегіональна міграція. Більш масштабна міжрегіональна міграція впливає на зменшення чисельності населення області та природно-економічних зон, проте цей напрямок міграції не впливає на кількість населення України;
- за рахунок міждержавної міграції в 2011 р. населення регіону зменшилось на 805 осіб або на 34,5% у відношенні до всіх напрямів міграції. Найбільш негативне сальдо міждержавної міграції у низинній природно-економічній зоні (- 510 осіб), а також у гірській (- 220 осіб), і значно нижчий показник у передгірній (- 93 особи);

Головною передумовою явища заробітчанства та його описаних масштабів є необхідність забезпечення добробуту багатьох сімей. Найбільш вагомими соціальними наслідками є: зменшення напруженості на ринку праці, сприяння розв'язанню проблеми безробіття (шляхом забезпечення надлишкової робочої сили роботою в іншій країні); сприяння валютним надходженням від трудових емігрантів, які в подальшому інвестують в економіку країни; підвищення кваліфікації працівників, які мають змогу переймати досвід інших країн для його подальшого застосування на батьківщині; здійснення тимчасової міграції як альтернативи до виїзду на постійне місце проживання; для країни, що приймає мігрантів (країна-реципієнт), важливою є можливість задовольняти потребу в трудових ресурсах, тимчасово залучати кваліфіковану робочу силу, не витрачаючи часу і фінансів на її підготовку [5].

Однак не треба забувати, що трудові мігранти в найбільш продуктивний період свого життя не беруть ніякої участі у створенні національного доходу. Трудова міграція, як масове явище, не сприяє наповненню пенсійного та соціальних фондів через відсутність відрахувань від заробітної плати заробітчан. Україна втрачає кращий трудовий потенціал. Виїзд молоді на роботу за кордон має негативні демографічні наслідки, руйнує сімейні відносини. До негативних явищ відносять і те, що через збільшення валютних ресурсів окремих сімей відбувається зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку без відповідного підвищення купівельної спроможності основної маси населення. Додається до цього й дефіцит кваліфікованих робітничих кадрів. Негативними наслідками є й те, що українці працюють за кордоном зазвичай нелегально

і майже незахищені від сваволі роботодавців. Часто їх робочий день ненормований, а можливості отримати кваліфіковану медичну допомогу немає.

Нині у Європі та інших країнах сформувався стійкий попит на українські трудові ресурси. Їх основною конкурентною перевагою є згода на роботу за заробітну плату, яка у декілька разів нижча від тієї, яку роботодавець виплачує своїм співвітчизникам. Географічна спрямованість потоків нелегальних мігрантів має і східний (зазвичай Росія), і західний вектор. Основними центрами тяжіння трудових мігрантів області є такі країни, як:

- Польща (зайнятість у сільському господарстві у більшості випадків має сезонний характер);
- Чехія (зайнятість у промисловості і на будівництві, здебільшого чоловіки);
- Італія (зайнятість у сільському господарстві та послуги домашньої прислуги, переважна більшість жінок-мігрантів);
- Португалія, Греція (чоловіки і жінки у сільському господарстві і сфері послуг);
- Росія (робота на будівництві у великих містах та в інших галузях економіки).

Трудова міграція породжує чимало проблем, тому перед державою та органами влади на місцях постає завдання створювати економічні передумови для повернення громадян України, які працюють за межами нашої держави, забезпечувати їх роботою і соціальним захистом вдома. Належить внести зміни до державної міграційної політики та забезпечувати правовий захист українських мігрантів шляхом укладення з відповідними країнами угод з легалізації наших громадян, які працюють у цих країнах, приєднання України до багатосторонніх міжнародних угод з цих питань. Важливо також створити належні умови для легалізації заробітків трудових мігрантів, які повертаються в Україну, забезпечити реальну підтримку їх активних підприємницьких та соціальних дій, сприяти створенню за допомогою наших заробітчаних нових приватних виробничих структур, підприємств з переробки сільгосппродукції та закладів побутового обслуговування, найперше у селі. Головне – цілеспрямовано проводити економічні реформи, що сприятимуть поліпшенню життя українців на рідній землі. Безробіття – категорія економічна. І кожен відсоток зростання виробництва – це крок уперед, а кожен відсоток зменшення – крок назад, збереження бідності та стимул до трудової міграції. Серед заходів, що їх вживає Міністерство праці та соціальної політики України: включення до національної стратегії пілотного проекту з профнавчання та розвитку малого підприємництва в Україні, що дасть змогу забезпечити профпідготовку та допомогти у започаткуванні власної справи певній кількості (80–100) осіб – фактичним і потенційним жертвам торгівлі жінками; посилення контролю за діяльністю туристичних фірм – одного з основних джерел нелегальної міграції; вдосконалення ліцензування посередницької діяльності з працевлаштування громадян за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Богиня Д.* Трансформаційні процеси в системі формування національного ринку праці інституційний аспект / Д. Богиня // Україна: аспекти праці. – 2008. – №1. – С. 3–8.
2. *Драгунова Т.* Роль трансформації міграційного процесу у відтворенні людського потенціалу: теорія і практика / Т. Драгунова // Україна: аспекти праці. – 2005. – №7. – С. 31.
3. *Драгунова Т.* Державне регулювання ринку праці України: теоретико-методологічний аспект / Т. Драгунова // Україна: аспекти праці. – 2010. – №7. – С. 31.

4. Трудова міграція в Закарпатті в історичному контексті [Електронний ресурс] // Бібліотечний вісник – 2009. – №3. – С. 23–24. – Режим доступу до журн. : <http://www.10europeussia2345/htm/>.
5. Прибиткова І. Ринок праці та його міграційний потенціал: суспільний портрет за результатами соціологічних досліджень / Прибиткова І. // Український монітор. – 2003. – №3. – Режим доступу до джерела : www.foreignpolicy.org.ua/ua.
6. Прибыткова И. Занятость, рынок труда и трудовая миграция в Украине / Прибыткова И. // Moldova, Romania, Ucraina: Integrarea, Europeana si migratiunea fortei de munca / “CAPTES”. – Chisinau, 2000. – P. 163–190.
7. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества // Социология: теория, методы, маркетинг – 2002. – №4.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2012

Прийнята до друку 27.06.2012

WORK MIGRATION OF TRANSCARPATHIANS: DIRECTIONS AND TRENDS OF CHANGE

N. Ihnatolya

*Uzhhorod National University,
Universytetska Str., 14, Uzhhorod, Ukraine, 88018,
ignatola23@gmail.com*

The article reveals trends and directions of movement of migrant workers from Transcarpathian region. A short discourse in the history of migrant workers in the area is done. The attention is paid to socio-demographic characteristics of migrant workers and basic needs and problems of social groups.

Key words: labor migration, migrant workers, social needs, shadow economy.

ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ ЖИТЕЛЕЙ ЗАКАРПАТЬЯ: НАПРАВЛЕНИЯ И ТЕНДЕНЦИИ ИЗМЕНЕНИЙ

Н. И. Игнатоля

*Ужгородский национальный университет,
ул. Университетская, 14, г. Ужгород, Украина, 88018,
ignatola23@gmail.com*

В статье рассматриваются тенденции и направления перемещений трудовых мигрантов из Закарпатской области. Рассматривается история развития трудовой миграции на этой территории. Акцентируется внимание на социально-демографических характеристиках трудовых мигрантов и на основных потребностях и проблемах этой категории населения.

Ключевые слова: трудовая миграция, потребности, теневая экономика.